

УДК 343.4

В.І. ПАВЛИКІВСЬКИЙ, Харківський національний університет внутрішніх справ

СПІВУЧАСТЬ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМ СУБ'ЄКТОМ У ЗЛОЧИНАХ ПРОТИ ТРУДОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Ключові слова: співучасть, спеціальні суб'єкти, злочини, трудові права людини

Проблема захисту трудових прав людини в Україні продовжується залишатися актуальною протягом останніх двох десятиріч. Стаття 43 Конституції України гарантує право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку громадянин вільно обирає або на яку вільно погоджується. В той же час, сучасні трудові відносини регулюються законодавством, прийнятим ще у 1971 р. у час, коли єдиним роботодавцем та ініціатором створення і формування трудових відносин виступала держава. З розширенням прав громадян, визнанням права на зайняття підприємницькою діяльністю, виникають суттєві складнощі в регулюванні та контролі за дотриманням трудових прав відносин на підприємствах різної форми власності. Так, кількість зареєстрованих безробітних в Україні на 01.10.2011 р. складає 404,5 тис., а сума заборгованості з виплати заробітної плати на 1 вересня поточного року становить 1155,3 млн грн [1].

Зазначена ситуація вимагає суттєвого посилення боротьби з вказаним явищем, у тому числі, заходами кримінально-правового впливу. Проблемам кримінальної відповідальності за порушення трудових прав людини приділяли увагу П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, В.І. Борисов, І.О. Зінченко, І.П. Лановенко, С.Я. Лихова, В.О. Навроцький, Г.І. Чангулі. Метою статті є розробка та конкретизація загальнотеоретичних положень кваліфікації злочинних посягань на трудові права людини, скоєних у співучасті. Її новизна полягає в тому, що вперше проблеми співучасті розгляну-

ті на рівні злочинних посягань у сфері трудових відносин та розроблені практичні рекомендації щодо застосування норм про кримінальну відповідальність за посягання на трудові права, скоєні у співучасті зі спеціальним суб'єктом.

Кримінальний кодекс України 2001 р., відповідно до Конституції, визнає пріоритетним захист прав і свобод громадян. Суттєво збільшилась кількість кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за порушення трудових прав людини. Зокрема, ст.170 КК «Перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій», ст.171 КК «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів», ст.172 КК «Грубе порушення законодавства про працю», ст. 173 КК «Грубе порушення угоди про працю», ст.174 КК «Примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку», ст.175 КК «Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат». У той же час, правоохоронні органи та суди стикаються з певними труднощами, що виникають в процесі застосування кримінального законодавства за порушення трудових прав. Однією з таких проблем виступає проблема співучасті у злочинах проти трудових прав людини.

Відповідно до ст.26 КК України співучастю у злочині є умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину. За загальним правилом всі співучасники підлягають кримінальній відповідальності за тією статтею (частиною статті) Особливої частини КК, яка передбачає злочин, вчинений виконавцем (ч.2 ст.29 КК). Однак значна кількість статей Особливої частини КК передбачає відповідальність за злочини, скоєні особами, що мають спеціальні ознаки. Згідно зі ст.18 КК, такі особи визнаються спеціальними суб'єктами. До злочинів, які можуть вчинятися тільки спеціальними суб'єктами, відносяться військові, службові, у тому числі, злочини у сфері трудових відносин. Скоєння значної кількості посягань проти трудових прав може здійснюватися лише

спеціальним суб'єктом. Про це зазначається у самій диспозиції відповідної статті або ж обумовлюється самим характером злочинних дій, перелічених у законі. Так, ч.2 ст.171 КК встановлює відповідальність службової особи за переслідування журналіста, грубе порушення угоди про працю вчиняється службовою особою підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, а також окремим громадянином або уповноваженою ними особою (ст.173 КК). За безпідставну не виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленої законом виплати громадянам підлягає відповідальності керівник підприємства, установи або організації незалежно від форми власності чи громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності. У диспозиції ст.172 КК хоча прямо і не вказується на суб'єкта злочину, однак аналіз закону дозволяє стверджувати, що ним може бути лише особа, на яку покладений обов'язок за дотриманням та забезпеченням трудових прав працівників на підприємстві, установі, організації.

В наукових дискусіях окремими вченими підтримувалась теза про те, що суб'єктом грубого порушення законодавства про працю (ст.172 КК) може бути загальний суб'єкт, зокрема зазначалося, що за незаконне звільнення може відповідати особа, яка не має повноважень щодо звільнення працівника [2, с.131–132]. Насамперед маються на увазі такі звільнення, які сталися на великих підприємствах, коли керівник через ті чи інші причини не зміг розібратися в ситуації або був введений в оману своїми помічниками чи іншими особами. На думку І.П. Лановенко, головне полягає не в тому, ким підписано наказ про незаконне звільнення працівника з роботи, а в установленні дійсного винуватця (чи винуватців) протизаконного діяння. Ця теза отримала досить змістовне обґрунтування в роботі Н.О. Гуторової «Кримінально-правова охорона державних фінансів України». Використання повноважень особи, яка діє з необережності, або невинно, за словами Н.О. Гуторової, є загальною проблемою співучасті. У цьому випадку, стверджує вона, функції слу-

жбової особи фактично перекладає на себе винна особа [3, с.314]. З таким висновком можна погодитися лише частково, у випадку, коли фактичний власник підприємства приймає рішення, використовуючи дії юридичного власника або уповноваженої ним службової особи, що може бути визнано посередньою винністю. Але як бути у випадку, коли особа, що не володіє ані фактично, ані юридично такими повноваженнями, своїми діями уводить в оману службову особу, яка й приймає невірне рішення.

Наприклад, бригадир, бажаючи звільнити небажаного йому працівника, директору заводу дає неправдиві відомості, внаслідок яких і здійснюється незаконне звільнення. У такій ситуації бригадир ані юридично, ані фактично не привласнює повноважень керівника, а лише використовує його помилку, неухважність, недбалість. Повноваження зі звільнення працівників із роботи покладаються тільки на окремих службових осіб, у більшості випадків – керівників підприємств, із метою найдієвішого захисту одного з основних трудових прав людини. Рішення про звільнення працівника з роботи повинно прийматися з урахуванням усіх обставин і положень. Тому суб'єктом злочину, пов'язаного з незаконним звільненням, може бути тільки спеціальний суб'єкт, а саме особа яку наділено законом такими повноваженнями. Зазначений висновок є вірним і для інших злочинних посягань на трудові права людини, що вчиняються спеціальними суб'єктами, зокрема передбаченими статтями 173, 175 КК. Однак залишається відкритим питання, чи можливо в таких випадках вказані дії розглядати через проблему співучасті. Крім того, мають місце випадки коли зазначені особи залучають до вчинення трудових правопорушень осіб, що не мають ознак спеціального суб'єкту.

Так, головний бухгалтер ТОВ «Журавка» гр. З., виконуючи незаконні накази директора підприємства гр. Б. про накладення штрафів на працівників підприємства за порушення трудової дисципліни, умисно незаконно утримувала з останніх заробітну платню, за-

подіявши матеріальні збитки на суму 495 грн [4]. Аналогічно є справа Роменського місцевого суду Сумської області за якою директор ТОВ «1 травня» гр. С. видала незаконне розпорядження головному бухгалтеру товариства гр. В. про проведення нарахування заробітної плати працівникам господарства виходячи з розрахунку 60 грн, а не 165 грн мінімальної заробітної плати за місяць, в зв'язку зі складним матеріальним становищем підприємства. Виконуючи незаконне розпорядження директора, головний бухгалтер гр. В. умисно недорахувала працівникам заробітної плати на загальну суму 54986 грн [5]. Виникає закономірне питання про підстави та правила кваліфікації таких співучасників. У Кримінальному кодексі України відсутні правові норми щодо регулювання подібних ситуацій. Однак у теорії кримінального права та слідчій і судовій практиці напрацьовані положення, що визначають кваліфікацію дій правопорушників при співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом.

По-перше, слід зазначити, що відповідно до ст.26 КК співучастю визнається лише умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину. Тому випадки, коли керівник підприємства помилково здійснює порушення законодавства про працю, наприклад незаконне звільнення на підставі неправдивої інформації умисно поданої підлеглими, не визнаються співучастю. В цьому випадку не тільки відсутній спільний умисел на вчинення злочину, але й взагалі сам злочин як умисне порушення трудових прав людини. В таких випадках мова може йти про службову недбалість, вчинену керівником підприємства (ст.367 КК). Дії ж підлеглих, які умисно спотворюють інформацію для здійснення незаконного звільнення також не можуть кваліфікуватися за статтями про посягання на трудові права людини за відсутності спеціальних ознак суб'єкту. При наявності всіх ознак особа може притягатися до відповідальності за підробку документів (статті 358 або 366 КК) або інші посягання на права та свободи людини і громадянина.

По-друге, у випадку спільності умислу спеціального суб'єкту та інших осіб, що не мають спеціальних ознак, проблема кваліфікації скоєних ними дій повинна вирішуватися на підставі загальних законодавчих вимог відносно співучасті у злочині та напрацьовань теорії та практики за даного питання. У статтях КК про співучасть немає прямої заборони на можливість співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом. Більше того, це питання прямо вирішене стосовно злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини). Так, у ч.3 ст.401 вказується, що співучасть у військових злочинах осіб, не згаданих у цій статті (тобто не військовослужбовців), тягне за собою відповідальність за відповідними статтями цього розділу, тобто розділу Особливої частини КК про військові злочини (розділ XIX Особливої частини КК). Очевидно, що зазначене правило повинно розповсюджуватися на інші злочинні посягання, що скоюються спеціальними суб'єктами. В той же час, ні в розділі XIX, ні в інших розділах КК не розкривається зміст та характер злочинних діянь, які можуть вчинятися в таких випадках загальними суб'єктами. На думку більшості вчених виконавцем таких злочинів може бути тільки спеціальний суб'єкт, а як організатор, підбурювач, пособник можуть виступати й інші особи, не наділені ознаками спеціального суб'єкта [6, с.230–231]. Щоправда, іноді об'єктивна сторона деяких злочинів описується в законі (диспозиції) так, що вона не виключає як співвиконавців (субсидіарних суб'єктів) і осіб, які не є спеціальними суб'єктами.

З цих положень робляться наступні висновки:

а) при співучасті виконавцем злочину з спеціальним суб'єктом, може бути тільки спеціальний суб'єкт;

б) співучасниками злочину з спеціальним суб'єктом можуть виступати особи, що не мають спеціальних ознак;

в) у таких випадках зазначені особи можуть виступати як організатори, підбурювачі, пособники того злочину, виконавцем якого є спеціальний суб'єкт;

г) всі співучасники несуть відповідальність за тією статтею КК, що передбачає злочин, вчинений виконавцем – спеціальним суб'єктом;

д) якщо ж злочин із спеціальним суб'єктом характеризується тим, що частина його об'єктивної сторони може бути виконана особою, яка не є спеціальним суб'єктом, останній підлягає відповідальності як співвиконавець [6, с.230–231; 7].

Слід зазначити, що вказані висновки в багатьох державах отримали законодавче закріплення. Зокрема, ч.4 ст.34 КК РФ встановлює наступну вимогу: «Особа, яка не є суб'єктом злочину спеціально зазначеним у відповідній статті Особливої частини даного Кодексу і приймала участь у вчиненні злочину, передбаченого цією статтею, підлягає кримінальній відповідальності за цей злочин у якості організатора, підбурювача або пособника» [8].

Слід зробити висновок про те, що особи, які не мають ознак суб'єкту злочинів проти трудових прав людини (зокрема, ч.2 ст.171 КК, ст.172 КК, ст.173 КК, ст.175 КК), але приймали участь у вчиненні злочинів, передбачених зазначеними статтями, підлягають кримінальній відповідальності за ці злочини у якості організатора, підбурювача або пособника. В таких випадках, керівник підприємства, який незаконно звільняє працівника з роботи за попередньою змовою з іншим(и) підлеглим(и) (наприклад, начальником дільниці) підлягає кримінальній відповідальності за відповідною частиною ст.172 КК, а інші співучасника – за відповідною частиною ст.27 та ст.172 КК.

На підставі викладеного слід зробити наступні висновки:

1. Кримінальна відповідальність за більшість злочинних посягань на трудові права людини встановлюється стосовно спеціальних суб'єктів злочину, зокрема керівників підприємств, установ, організацій, громадян-підприємців, а також інших осіб на яких покладений обов'язок забезпечувати права та свободи працюючих.

2. Порушення законодавства про працю керівником підприємства на підставі неза-

конних дій інших осіб, за відсутності спільності умислу, не можуть визнаватися співучастю у злочинах проти трудових прав. У таких випадках керівник підприємства повинен відповідати за службову недбалість або інші посягання на права та свободи громадян.

3. Чинне законодавство допускає можливість співучасті у злочинах проти трудових прав людини. Однак враховуючи те, що виконавцем більшості зазначених злочинів виступає тільки спеціальний суб'єкт, інші співучасники, що не мають вказаних у законі ознак, при наявності спільного умислу на порушення трудових прав людини, підлягають відповідальності за відповідними статтями, що передбачають відповідальність виконавця, у якості організатора, підбурювача або пособника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна служба статистики України / Доповідь Голови Держстату України О.Г. Осауленко «Про соціально-економічне становище України за січень-вересень 2011 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Лановенко І. П. Борьба с преступлениями против трудовых прав и безопасности производства / И. П. Лановенко. К. : Наук. думка, 1971. – 146 с.
3. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : монографія / Н. О. Гуторова. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – 384 с.
4. Архів місцевого суду Краснопілляського району Сумської області. – Справа № 1-19 від 2003 р.
5. Архів місцевого суду Роменського району Сумської області. – Справа № 1-43 від 2003 р.
6. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташица, В. Я. Тація. – 4-те вид., перероб. і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
7. Бугаев В. А. Проблемы соучастия в современном уголовном праве : учеб. пособие /

В. А. Бугаев [Электронный ресурс]. – Режим
доступа: <http://www.libok.net/view/11708>.

8. Уголовный кодекс Российской Федера-
ции. – М. : ТЕИС, 1996. – 176 с.

Павликівський В. І. Співучасть зі спеціальним суб'єктом у злочинах проти трудових прав людини / В. І. Павликівський // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 529–533 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11pvitpl.pdf>

Розглянуті загальні та спеціальні питання співучасті. Проаналізована система правових норм, що забезпечують охорону трудових прав людини заходами кримінально-правового впливу. На підставі загальних теоретичних положень щодо співучасті у злочинах проаналізовані правові підстави та можливості скоєння злочинних посягань проти трудових прав людини у співучасті. Запропоновані практичні рекомендації щодо кваліфікації злочинних посягань на трудові права людини, скоєних у співучасті зі спеціальним суб'єктом.

Павликовский В.И. Соучастие со специальным субъектом в преступлениях против трудовых прав человека

Рассмотрены общие и специальные вопросы соучастия. Проведен юридический анализ системы правовых норм, обеспечивающих охрану трудовых прав человека мерами уголовно-правового воздействия. На основании теоретических положений о соучастии рассмотрены вопросы квалификации преступлений против трудовых прав человека. Предложены рекомендации относительно квалификации преступных посягательств на трудовые права человека, совершенные в соучастии со специальным субъектом.

Pavlikovsky V.I. Complicity with Special Subject in Crimes against the Labor Rights

General and special questions of the complicity are considered in the paper. Juridical analysis of legal norms that provides the defense of labor rights by penal effect is conducted. On the grounds of theoretical concepts about complicity some questions of qualification the crimes against labor rights are considered. Recommendations for qualification such crimes committed in complicity with special subject are proposed.

Форум права